

ÁLDÁS VAGY ÁTOK, HA A TUDOMÁNY KÖZBELÉP?¹

A nálunk immár lassan két évtizede a kulturális örökségvédelem műszavába rejtett műemlékvédelemben a tudomány három fő területen játszik szerepet:

- a hatósági munka, a védelemmel kapcsolatos dokumentációk elkészítése és a felügyeleti tevékenység,
- a konkrét műemléki beavatkozásokkal összefüggésben végzett kutatómunka,
- a műemlékek országos számbavétele, azaz a műemléki topográfia.

Előadásomban az utóbbi témakörrel foglalkozni.

Miért?

Ebben a körben, elvben nem kell részletesen érvelni amellett, hogy egy ország műemléki értékeinek teljes körű számbavétele és a dokumentált ismeretek folyamatos bővítése, ehhez az intézményes feltételek megteremtése és fenntartása a műemlékvédelem komolyan vehetőségének megkerülhetetlen előfeltétele, mivel ez minden a műemlékekkel, de tágabban, az épített örökséggel kapcsolatos tevékenység és jogállami eljárások alapja.

Ha ez így van, márpedig szerintem aligha vitatható, hogy valóban így van, akkor fogalmi értelemben Magyarországon komolyan vehető műemlékvédelemről, e szakterület/szakma hazai, másfél százados története során csak viszonylag rövid időszakokban és akkor is csak erősen korlátozott mértékben beszélhetünk. Ráadásul az elmúlt jó három évtized e tekintetben leginkább elvesztegetett időnek, az adósságok halmozódásának és az egyre növekvő elmaradt haszon korszakának tekinthető.

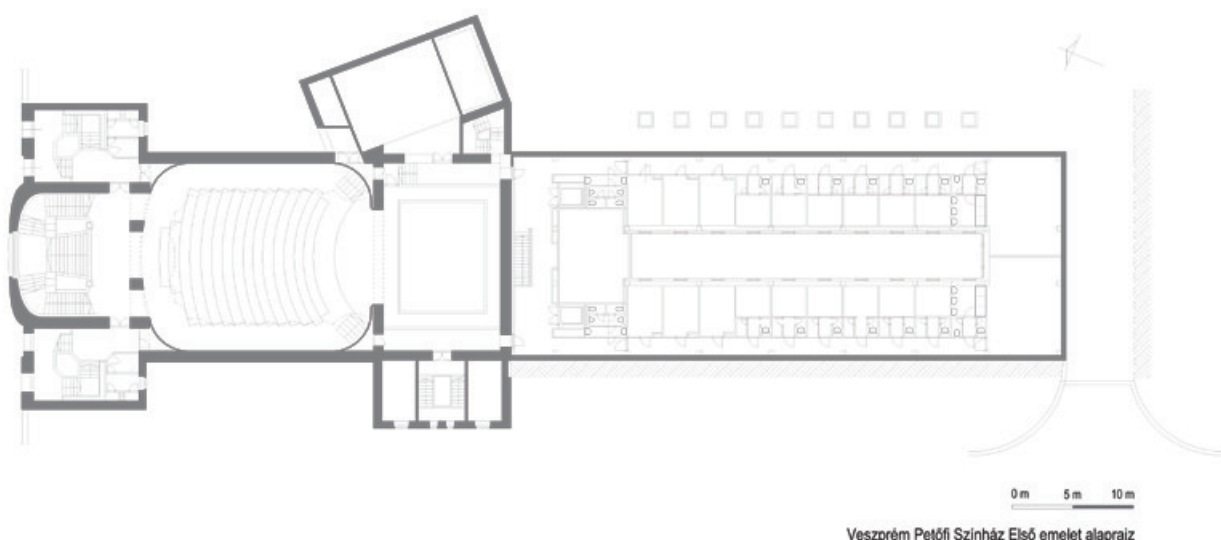
Az inventarizáció a műemléki gondolat szerves, és a gondolat humanista tartalmával elválaszthatatlanul összefüggő része. Ez azt jelenti, hogy elmaradása esetén a humanista tartalom sérül, vagy válik egyenesen illuzórikussá. Az öröklött mesterséges környezetünk értékeinek a számontartása, interpretálása és *integrálása* a mindenkori jelen környezetalakítási szükségleteinek kielégítési folyamatába, az emberi és természeti világ harmonizálásának és e harmónia fenntartásának megkerülhetetlen, bár nem

egyszer figyelmen kívül hagyott előfeltétele. Hiszen, ha nem ismerjük a környezetünket nem is tudunk alkalmazkodni hozzá és folyamatosan értékeket semmisítünk meg, legtöbbször anélkül, hogy egyáltalán észrevennénk azokat. Ha azonban megfelelő erőfeszítéssel tudatosan viszonyulunk öröklött környezetünkhöz, akkor képesek leszünk a meglévő értékekhez újakat társítani és felelősen dönthetünk arról, hogy mit, miért akarunk megtartani és mit adunk át az enyészetnek. Ez közgazdasági értelemben hatékonysági kérdés is, mert egyértelmű összefüggést lehet felfedezni a környezet kultúrája és a munka, a termelés hatékonysága között.

Európa tőlünk nyugatra eső részével a kontraszt igen éles. A műemlékek gondozása (Denkmalpflege), és ebbe tágabb értelemben azok szakszerű számbavétele is szervesen beletartozik, csak ott magától értetődő, ahol az épületek és a környezet gondozása egyébként is természetes dolog. Abban a világban gyökeresen más módon, összehasonlíthatatlanul sokrétűbben és árnyaltabban vetődnek fel a műemlékvédelem problémái is, de az aktív szereplők köre is lényegesen szélesebb és, hogy úgy mondjam mélységileg tagolt.

Ez akkor is igaz, ha Nyugat-Európa több országában és még Németországban is, már hosszabb ideje kormányzati oldalról hasonlóan érzéketlen, a fiskális szorongatottságra rövid távú hasznót remélő, szűk üzemgazdasági horizontú döntésekkel folyamatosan rombolják a kultúra és ezen belül az örökség-ügy pozícióit, ahogy ilyesmit itthon az utóbbi időkben mi is bőven tapasztalhatunk.

Az előbbieken arra is utaltam, hogy a dolognak két fő szereplője van: a társadalom és az adminisztráció, utóbbin a helyi és a központi kormányzatot érve. Ebben meghatározó: a társadalom. Ha pedig a társadalom az önszerveződésre, saját érdekeink felismerésére és képviselésére képtelen, ilyen viszonyokat a szocializmus négy évtizedében sikeresen kitermeltek, akkor a kormányzati sodródásnak, és ami nem kevésbé rossz, az önkénynek nincsen határa.

1. A veszprémi Petőfi Színház (Medgyasszay István, 1908) első emeleti alaprajza.
Vitályos Ágnes rajza a veszprémi topográfiahoz

Ezért mélységesen igaz a konferencia felhívásának az a megállapítása, hogy a kulturális örökségünkben „benne rejlő lehetőségeket akkor lehet a legteljesebb mértékben kiaknázni (mégpedig úgy, hogy az egyben a kulturális örökségi értékek – műemlékek, régészeti örökség – méltó állapotban való fennmaradását, fenntarthatóságát is szolgálja) ha a társadalom, az egyének, valamint kisebb és nagyobb közösségeik támogató együttműködésére lehet számítani.”

Ebben a megfogalmazásban legfeljebb a „legteljesebb mértékben” kifejezést érzem fölöslegesen enyhítő megszorításnak, hiszen mindenekelőtt a *helyi* társadalom aktív közreműködése nélkül a kulturális örökségben rejlő lehetőségek kiaknázása bármennyi jó szakmunkát fektettünk is bele, inkább ön-ámítás, mint valódi eredmény. Vagyis, ha a társadalom, az egyének, valamint kisebb és nagyobb közösségeik támogató együttműködésére NEM lehet számítani, akkor a kulturális örökségben rejlő lehetőségeket *egyáltalán nem lehet kiaknázni*. Az így végzett munka eredményei persze kirakatnak jók lehetnek, de akkor valamiféle diktatúrába érkezünk vissza!

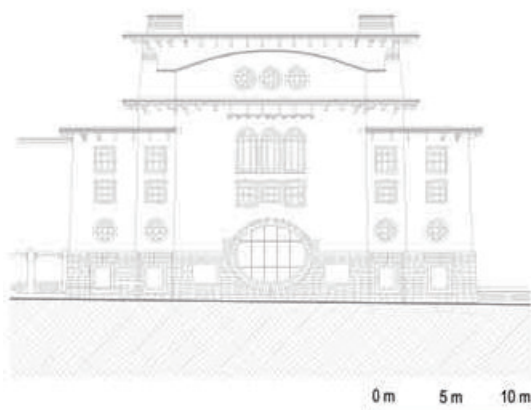
Mármost a műemléki értékek topográfiai számbavétele a társadalmasításnak is egyik előfeltétele, és ha jól van szervezve, közvetlen előmozdítója.

A topográfia, vagy műemléki inventarizáció mindig is többcélú alapkutatás volt:

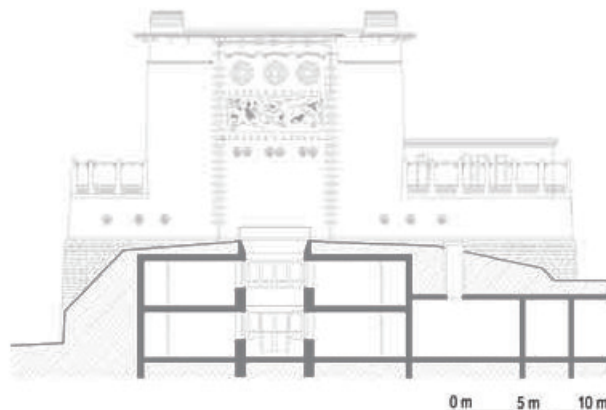
szolgált a műemlékvédelmet, a kapcsolódó tudományterületek fejlődését és a legszélesebb közönség, a társadalom történeti tudatosságát. Ehhez újabban már urbanisztikai, tájépítészeti és vidékfejlesztési szempontok is társulnak. Ennek jó példája az 1981-ben megindított legújabb német műemléki topográfiai sorozat a Denkmaltopographie Bundesrepublik Deutschland, amelynek több mint 140 kötete jelent meg, de még messze nem tartanak a végénél, mert a teljes sorozatot, ahogy ők írják „mintegy” 800 kötetre tervezik.² A vállalkozás három fő funkciót kíván betölteni: a műemlékvédelem és műemlékgondozás eszköze, a rendezési tervek alapja és a társadalom történelmi és műemléki tudatosságának az előmozdítója.

Mindenesetre 2006-ban már az első negyed század munkájának szisztematikus értékelése is megtörtént a Német Urbanisztikai Intézet (Deutsches Institut für Urbanistik) gazdag tartalmú kiadványában.³ E feldolgozás célja az volt, hogy hozzájáruljon a műemléki topográfiák konkrét műemléki értékek közvetítésében betöltött jelentőségének és szükségességének feltárásához és, hogy mindezt a helyi, tartományi és a szövetségi szintű döntéshozókhoz, valamint a művelt nagyközönséghez is közelebb hozza.

Itt meg kell jegyezni, hogy Európa nagy részén a műemléki topográfiai kutatási tevékenységek kezdettől fogva az állami intéz-

Veszprém Petőfi Színház Északi homlokzat

Veszprém Petőfi Színház Déli homlokzat

2. A veszprémi Petőfi Színház (Medgyasszay István, 1908) északi és déli homlokzata.
 Vitályos Ágnes rajza a veszprémi topográfiahoz

ményrendszer keretében központi finanszírozással működnek, akárcsak a statisztikai hivatalok. Gondoljunk a német Denkmalstatistik kifejezésre, ami magyarul monumentális statisztikaként emlegettek a XIX. században. Ezt a napóleoni és a porosz államrezon logikája működtette és ezt vette át a Habsburg monarchia is a XIX. század közepén. Tőlünk nyugatra azonban az alapot, végső soron a társadalmi megrendelést erős helyi közösségekre épülő társadalmi szövet határozza meg, és minthogy nálunk ez, vagyis a polgári alap mindig is sokkal gyengébb volt, a szakterület eredményei is igen egyenlőtlen képet mutatnak.

Komoly teljesítményeket az egykori Magyarország, vagyis a Kárpát-medence területén, egyrészt az olyan német enklávék mutattak fel, mint az erdélyi és a szepesi szász területek, később pedig az egykori Vas, Zala és Sopron megye Ausztriához csatolt területein, azaz Burgenlandban látunk ilyeneket. (Nem véletlen hogy az első magyar nagytopográfiai kötet is éppen Sopron megyét dolgozza fel.)

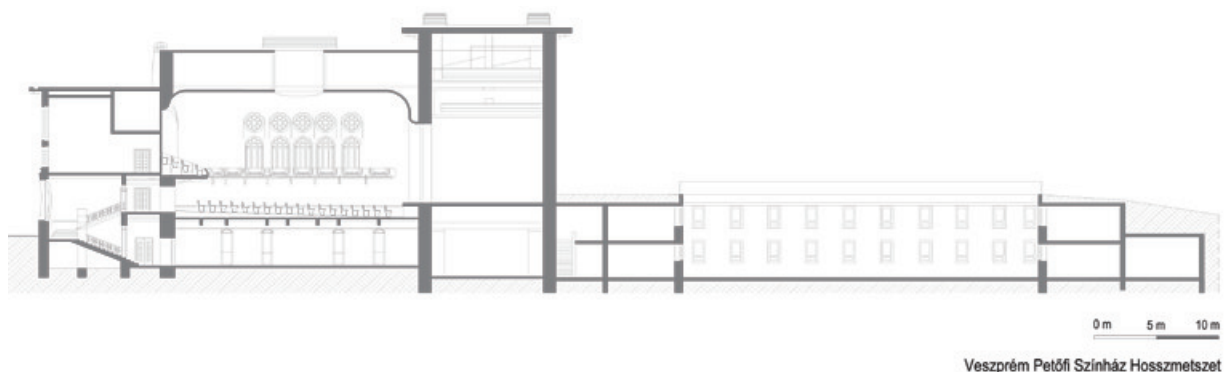
A nemzetközi mércével mérve is legjelentősebb hazai eredmények azonban a Habsburg birodalmi és később pedig a szovjet politikai rendszer logikájába épülve, az 1850-es évek Habsburg neoabszolutizmusa⁴ és a szocialista korszak idején⁵ születtek.

A „modernizációnak” ezeken – különösen az utóbbi esetében több bajjal, mint jótéménnyel járó – szakaszain most már ne-

gyed százada túl vagyunk, és egyik világot sem kívánjuk vissza, még a topográfia kedvéért sem. Most ott tartunk, hogy ami pl. a műemlékvédelmet illeti, mindent újra kell építeni, de ezúttal alulról, vagy jórészt alulról kell építkezni, akárcsak a reformkor és a dualizmus idején. Ennek az építkezésnek pedig a *civil társadalom* kell, hogy a főszereplője legyen. Hosszú munka lesz, de ezt csak felülről lehetetlen elvégezni. Az alulról jövő kezdeményezéseknek azonban találkozniuk kell a felül működő rendszerekkel, alakítaniuk is kell azokat, gyökeresen új együttműködési formákat kell kialakítaniuk, és ha „fent” ezek most újraszerveződőben vannak, az még jó hír is lehet.⁶

Azt gondolom, hogy mindez nem utópia, a civil szféra Magyarországon erősödőben van, és semmilyen külső körülmény nem képez tartós elvi korlátot a fejlődéséhez. A topográfiai projekt egyik, és talán fő tartópillére tehát, a *civil szféra professzionális intézménye* kell, hogy legyen. A másik oldalon persze az állam sem vonhatja ki magát a feladat alól, hiszen az állami feladat nem is szűnt meg, és ne is szűnjön meg (!), ezt a hatályos törvény továbbra is tartalmazza, amikor a *műemlékek tudományos számbavételét* előírja. A tudományos számbavétel pedig a szakma konszenzusa alapján elsősorban műemléki topográfiát jelent, annak műfaji sokszínűségével.

Topográfiai projektet csak úgy érdemes indítani, hogy az a teljes ország terület fel-

3. A veszprémi Petőfi Színház (Medgyasszay István, 1908) hosszmtsze. Vitályos Ágnes rajza a veszprémi topográfiahoz

dolgozását vegye célba, mégpedig ésszerű időkeretek közt. Az egyedüli eredményes topográfiai vállalkozás, amely Magyarországon 1950-ben indult meg, persze nem lényegtelen előzményekre alapozva az országos feldolgozás elkészültét 20 évre tervezte. Ha a nulláról indulunk, és ma ismét ilyen helyzetben vagyunk, akkor nekünk is 20 évben kell gondolkodni. A nagytopográfia igény szintjén ez lehetetlenség, ezért olyan léptéket kell a munkához választani, amely megfelelő felhasználói kört megcélozva érdemi új információt eredményez és reálisan elvégezhető feladat elé állítja az erre vállalkozókat.

A műemléki topográfiát tehát nem lehet már a régi keretek között művelni, e tekintetben *paradigmaváltásra* van szükség. Ez meggyőződésem szerint akkor is fennállna, ha az állami keretek történetesen nem estek volna szét, vagy ha valamilyen formában újra létrejönnének.

A paradigmaváltás lényege az, hogy az épített környezetünk értékei tudatosításának, védelmének és megfelelő gondozásának az ügye nem tervutasításos rendszerben kell, hogy történjen, akkor sem, ha nálunk eddig csak ezek között a keretek közt volt ez a szakterület eredményes, hanem elsősorban a *helyi társadalmakra, a helyi közösségekre* építve, azok bevonásával és részleges teherviselésével. Ezért a projekt helyi (városi, járási, megyei) projektek hálózataként építendő fel, természetesen egységes szakmai irányítással. Ennek szereplői a következők:

- lokális projektekre szerveződő, adatbázist és publikációk kéziratait előállító szakmai *munkacsoportok*,

- a szakmai tartalom egységéért, a munkaszervezésért és a dokumentáció elhelyezéséért, valamint a felhasználók rendelkezésére bocsátásáért felelős *vezérkar* és

- a publikációk megjelentetését végző, lehetőleg állandó *kiadói partner*.

Egy ilyen projekt működtetése, elvi és gyakorlati megfontolások alapján leghatékonyabban a fenti követelményeket kielégítő kompetenciákkal rendelkező *civil szervezet*, és az ügyben illetékes állami és nem állami szervezetek közti feladatmegosztó együttműködéssel képzelhető el. Immár három éve ezen dolgozik egy székesfehérvári központú civil szervezet. Egy Alapítvány a Magyar Műemléki Topográfia Támogatására, és egy nonprofit Kft. Remény van arra, hogy ez a Forster Központba újraintegrálódóban lévő műemlékvédelmi hivatallal érdemi partnerséget fog kialakítani már a közeljövőben. Ezzel párhuzamosan az MTA Bölcsészettudományi Központjával és más kutatóhelyekkel, konkrét projektekre épülő együttműködésekéről szóló, már folyamatban lévő egyeztetésekre is lehet utalni. Az említett három évben azonban nemcsak szervezési erőfeszítések folytak, hanem kutatómunka is, amelynek eredményeként várhatóan 2015-ben megjelenhet Veszprém *középtopográfiai* feldolgozása, egy-vagy két tanulmánykötet, és a folyó kutatások gyors közzétételét célzó, módszertani és helyrajzi műhelytanulmány füzet-sorozat, amelynek az első tíz tétele már a szerkesztő kezében van.⁷ Jelenleg az alapítvány szervezésében Egerben, Székesfehérváron és Budapest I. kerületében, valamint szoros szakmai együttműködésben Marosvásárhelyen folyik topográfiai kutatómunka.

Végül egy mondat a pénzről.

A folyamat fenntarthatósága, ami a feladatnak megfelelő üzemméret elérését is magában foglalja a finanszírozásnak, svájci mintára történő szubszidiáris szervezését követeli meg, vagyis a helyi, a központi és a magán források együttműködési rendszerének a felépítését.

Utópisztikusnak tűnő cél, de korántsem lehetetlen.

JEGYZETEK

1. Elhangzott az ICOMOS Örökség a jövőnek – jövő az örökségnek című konferencia sorozatának balatonfüredi záró rendezvényén, 2014. szeptember 26-án.
2. http://de.wikipedia.org/wiki/Denkmaltopographie_Bundesrepublik_Deutschland
3. Echter, Claus-Peter: Die Denkmaltopographie als Erfassungsinstrument und kulturgeschichtliches Unternehmen. *Difu-Beiträge zur Stadtforschung*, 43. 2006. <http://www.difu.de/publikationen/difu-berichte-12006/die-denkmaltopographie-als-erfassungsinstrument-und.html>
4. Ipolyi Arnold: Magyar műemlékek I. Csallóköz

műemlékei. *Archaeologiai Közlemények*, 1. 1859. 3–173.

5. A magyar nagytopográfia négy és fél megyét, illetve Budapest budai, illetve pesti kerületeinek egy részét feldolgozó kötetei 1953–1987 között jelentek meg.
6. Az állami örökségvédelmi szervezetnek a 2014-ben hivatalba lépett kormány kezdeményezésére a Forster Központ keretében megindult részleges reintegrációjára gondolok.
7. A sorozat első két füzetét 2014-ben megjelent: *Jakab Réka*: Veszprém város 18. századi történeti topográfiája. *Szűts István Gergely*: Veszprém ipar- és településszerkezeti változásai a 20. században. Tervezett további kötetek: *Nemes Lajos*: Eger városszerkezetének alakulása a középkortól napjainkig. *Giber Mihály*: Az egri vár története. *Lővei Pál*: Temetők. Szempontok a topográfiai leírás rendszeréhez. *Somorjay Sélysette*: A műemléki inventarizáció elvei, módszerei és gyakorlata az OMVH/KÖH 1996-2007 közötti tevékenységében. *Fejérdy Tamás*: A francia „műemléki topográfia” – Inventaire général du patrimoine culturel. *Deák Ildikó*: A műemléki topográfia hasznosítói. Értékvédelem és közgazdasági szempontok. *Entz Géza Antal*: A középtopográfia feladatai és módszere. *Nagy Béla*: A települések topográfiai leírása. Szempontok a topográfiai leírás rendszeréhez. *Dobosyné Antal Anna*: Népi műemlékek topográfiai leírása.